

В. І. Милько

*Інститут історичної освіти Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

**НАУКОВО-КУЛЬТУРНИЦЬКА І ГРОМАДСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ О. О. РУСОВА У КОНТЕКСТІ
ДОСЛІДЖЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНИМ ВІДДІЛОМ
ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО
ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА (70-ті рр. XIX ст.)**

Проаналізовано наукову та громадську діяльність О. Русова на початку 1870-х років та показано його еволюцію з пересічного вчителя до авторитетного громадця, вченого-етнографа.

В останні десятиліття вітчизняні історики актуалізували ряд фундаментальних підходів до вивчення минулого, пов'язаних із переосмисленням багатовікових надбань української науки та культури. Зокрема, простежується чітка тенденція активізації зусиль учених у дослідженні політико-економічного та соціально-культурного поступу шляхом виокремлення із загального об'єму історичної інформації, досягнень окремих видатних особистостей, об'єктивного дослідження їхньої діяльності та визначення їх місця у загальнокультурному розвитку України на різних етапах державотворення. Застосування такого персоналізованого підходу в історії дозволяє виявити та вирішити широке коло наукових проблем.

У зв'язку з цим аналіз діяльності видатного наукового і громадсько-го діяча періоду українського національного відродження – Олександра Олександровича Русова, на першому етапі його життя, що припадає на другу хвилю активізації громадівського руху (70-ті рр. XIX ст.), є особливо актуальним.

Мета нашого дослідження полягає в осмисленні та з'ясуванні деяких аспектів науково-культурницької і громадської діяльності О. О. Русова у контексті вивчення Наддніпрянської України Південно-Західним відділом Імператорського Російського Географічного Товариства (1873–1876 рр.).

Історіографія науково-культурницької та громадської діяльності О. О. Русова у 70-х рр. XIX ст. представлена головним чином нечис-

ленними працями та статтями, тематика яких стосується перш за все громадівського руху цього періоду. Зокрема, це такі дослідники, як А. Волощенко, М. Гніп, Р. Іванова, А. Катренко, І. Коляда, М. Палієнко, С. Рубашова, О. Реєнт, В. Сарбей, С. Світленко, Н. Чирикало, Н. Шип та ін. Серед праць, присвячених соціально-економічному становищу Наддніпрянської України другої половини XIX ст., Південно-Західного відділу Імператорського Російського Географічного Товариства (далі – ПЗВ ІРГТ) та О. Русова як його дійсного члена, ми знаходимо монографії та статті Л. Берга, А. Волощенко, Л. Корнійчук, М. Кравця, Н. Петрук, Ф. Савченка, П. Семенова, Л. Чорної [2; 4; 14; 18; 28; 29]. Окремо слід відмітити загальні праці А. Катренка та Н. Побірченко, які висвітлюють життєвий і творчий шлях О. О. Русова, дослідження О. Рахна [12; 16; 19; 21]. На жаль, в останніх автори акцентують увагу лише на статистичній діяльності вченого (кінець 70-х рр. XIX ст. – поч. XX ст.). У сучасній українській історіографії діяльність О. О. Русова по дослідженню Наддніпрянщини у складі ПЗВ ІРГТ є недостатньо вивченою та проаналізованою проблемою.

Основну джерельну базу дослідження склали ділова документація ПЗВ ІРГТ, його друковані твори [5–7; 17; 20; 26], свідчення сучасників – Ф. Вовка, М. Драгоманова, М. Лисенка, В. Науменка, С. Русової [1; 3; 15; 22], власні спогади О. Русова та його нечисленна епістолярна спадщина, переважна більшість якої зберігається в Інституті рукописи Національної бібліотеки України ім. В. В. Вернадського [9; 10; 11].

На початку 70-х років XIX ст. у Наддніпрянській Україні, незважаючи на дію забороненого «Валуєвського циркуляру» 1863 р., розпочинається процес активізації національного руху. Досвідчені діячі національного руху негайно цим скористалися і розгорнули активну культурно-освітню діяльність. Так, А. Катренко вказує, що в цей період, «після нетривалого антракту», почала поступово відновлювати свою діяльність Київська громада [13, с. 72], члени якої розуміли необхідність подальшого розгортання українського національного руху та повернення до праці над такими проблемами, як: українське самовизначення, українська народна словесність, українська мова і література, наукове вивчення українського народу і т. д. [31, с. 196–197].

Одним з небагатьох членів Старої Київської громади, хто збагнув необхідність об'єднання передової громадськості в офіційну наукову інституцію, яка б займалася ґрунтовним вивченням матеріальної та духовної культури українського етносу (перш на території Наддніпрянської України), був Олександр Олександрович Русов. Ця ідея була втілена у відкритому 13 лютого 1873 року ПЗВ ІРГТ, якому судило-

ся за три роки стати, за висловом Р. Іванової, «своєрідною всеукраїнською академією» [8, с. 163].

Слід зазначити, що з самого початку своєї участі у громадівському русі (з 1870 р. За підтримки М. Драгоманова) О. Русов постійно залишався серед найактивніших членів Старої Київської громади, віддано служив ідеям національного відродження [24, с. 45]. Так, він допомагав у виданні двотомника «Исторические песни малорусского народа. С объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», збірок І. Рудченка «Чумацкие народные песни» «Народные южнорусские сказки», семи випусків «Збірника українських пісень» М. Лисенка, відкритті недільних шкіл тощо. Не стала винятком і діяльність у складі Південно-Західного відділу.

Уже у 1872 р. О. Русов зацікавився ідеєю відкриття цієї наукової установи. Про це свідчить записка, надіслана 15 лютого 1872 р. на ім'я Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора князя О. М. Дондукова-Корсакова. Серед підписів таких осіб, як П. Чубинський (відомий етнограф, дійсний член Російського Географічного Товариства), М. Юзефович (таємний радник, член Імператорського Російського Географічного Товариства, віце-президент Київського відділу Слов'янського благодійного комітету), В. Антонович (професор Київського університету Св. Володимира), В. Шульгін (статський радник, редактор газети «Киевлянин»), М. Лисенко (відомий композитор), Ф. Вовк (учений-антрополог), О. Кістяківський (дослідник права, криміналіст), ми знаходимо і підпис учителя грецької мови І-ї Київської гімназії – О. Русова. «Ми, нижчепідписані, – йшлося в документі, – прагнучи сприяти справі вивчення Південно-Західного Краю в статистичному й етнографічному відношеннях, визнали доцільним утворити Південно-Західний відділ Імператорського Російського Географічного Товариства, проект положення додається» [28, с. 233-234]. Це свідчить про те, що, займаючи посаду звичайного викладача грецької мови, О. Русов за менш ніж два роки знайомства з передовими діячами-громадівцями, своїми зусиллями та реальною діяльністю, посів чільне місце серед національно свідомих інтелектуалів-патріотів Києва.

З першого дня існування Відділу Олександр Олександрович почав відігравати в його діяльності неабияку роль. Так, 13 лютого 1873 р. було вирішено, що посаду керуючого справами займе П. Чубинський, але з огляду на його проживання поза межами Києва обов'язки секретаря певний час виконував саме О. Русов [1, с. 130]. Вважаємо слушною думку члена ПЗВ ІРГТ Ф. Вовка про те, що така ротація пішла на користь, адже якщо перший мав великий вплив у Росії, то другий значно розвинув зв'язки з західним та південним слов'янством [3, с. 47–49].

Першим завданням для О. Русова, як діяча ПЗВ ІРГТ, було укладання етнографічної програми, яке він виконував разом з П. Чубинським. Незважаючи на те, що складена ними програма на засіданні 6 березня 1873 року «была найдена очень краткой и не охватывающею всех сторон жизни народа» (не містила завдань щодо дослідження української мови), 12 квітня 1873 року діячі Відділу прийняли рішення надрукувати її (у дещо розширеному О. Русовим та Ф. Вовком варіанті) у 1200 примірниках [6, с. 18, 24].

Розроблена за участю О. Русова програма складалася з десяти розділів, які містили завдання щодо дослідження:

- антропологічних особливостей українського населення;
- народного побуту, житла, одягу, взуття, прикрас, їжі, напоїв;
- звичаїв, вірувань, прикмет, календарної обрядовості, релігійних поглядів;
- української етимології та фонетики;
- пісенної та усної народної творчості;
- світоглядних уявлень народу, його знань з астрономії, арифметики, механіки, хімії, біології;
- етнопсихологічних особливостей українського народу (темперамент, характер народу, його психологічних якостей та поведінкових стереотипів тощо);
- особливостей етнічного виховання в українській сім'ї;
- світоглядних поглядів українців на інші народи у порівняльному ракурсі тощо [21].

Ця програма, ставши справжнім науковим орієнтиром для етнографів-початківців, відіграла досить значиму роль в організації етнографічних досліджень не лише тих земель, що були визначені як об'єкт вивчення статутом Відділу (Київська, Подільська та Волинська губернії), а й Лівобережної та Західної України. Це засвідчують постійні повідомлення О. Русова на засіданнях ПЗВ ІРГТ про надходження матеріалу від різних установ та приватних осіб. У обов'язки секретаря входив перегляд та редагування надісланих до Відділу текстів. Так, 14 вересня 1873 р. О. Русов виступив з доповіддю, в якій проаналізовано зміст етнографічних матеріалів, надісланих колезьким асесором А. Конфом [20, с. 59-60]; 18 листопада 1873 р. – з аналізом статті В. Лисенка «Медиико-топографическое описание города Таращи (Киевской губернии)»; доповів про чергові надходження до створюваного громадівцями музею від сестер Софії та Марії Ліндфорс, які під його ідейним впливом зібрали різноплановий етнографічний матеріал: пісні, колядки, колекцію орнаментики у селах Олешні та Олександрівці Городнянського повіту Чернігівської губернії [6, с. 64]. При підготовці

до друку цього матеріалу етнограф, на основі представлених вишиванок, склав власну характеристику орнаментики різних регіонів [6, с. 67]. Інший відомий член Відділу, товариш і сподвижник О. Русова – В. Науменко, пізніше вказував на використання матеріалів та висновків цієї невеличкої розвідки у науковій доповіді Ф. Вовка «Характерні риси південно-російської орнаментики», проголошеної на III Археологічному з'їзді, що проходив у 1874 р. у Києві за підтримки ПЗВ ІРГТ [15, с. 32–48]. Серед інших надходжень, які були відредаговані та науково опрацьовані О. Русовим, слід назвати 500 одиниць етнографічних матеріалів етнографа-ентузіаста І. Манжури з Харківської губернії. Дослідницька робота початківця була високо ним оцінена. «Метод, яким керувався І. Манжура для систематизації матеріалу, – зазначив у доповіді Олександр Олександрович, – ...заслужує на увагу своєю оригінальністю...» [7, с. 14].

Окрім цих завдань О. Русов як секретар Відділу готував статтю для газети «Киевлянин» про діяльність Відділу за перше півріччя [23], брав активну участь у створенні та розширенні бібліотеки та музею. Збираючись влітку 1873 р. їхати за кордон, він у листі до голови Г. Галагана писав: «Що мені робити з бібліотекою Відділу, яка займає у мене вже майже половину кімнати, оскільки останнім часом я мало не кожного дня отримував посилки з різних місць, до яких ми звернулись... Що робити з музеєм? Чи дозволите Ви мені відправитись до Вашого будинку й зробити йому опис?» [11, арк. 4].

Отже, здійснювана О. Русовим у цей час надзвичайного об'єму робота сприяла становленню Південно-Західного Відділу, як наукової інституції національного масштабу. На цей же період припадає його перше безпосереднє знайомство зі статистичними студіями. Так, наприкінці червня 1873 р. він разом з Ф. Вовком за пропозицією П. Чубинського кілька днів перебував у Борисполі, займаючись дослідженням економічних і статистичних характеристик бориспільського ярмарку [3, с. 49]. Узагальнені результати цих досліджень з описами ярмарків у мм. Ніжині та Фастові були надруковані в першому томі «Записок», що видавалися ПЗВ ІРГТ [6, с. 265–289].

Як бачимо, О. Русов, займаючи посаду секретаря, виконував не лише рутинну роботу офіційного діловодства, але проводив також і повноцінні наукові дослідження, сприяючи розширенню етнографічно-статистичних досліджень про Наддніпрянську Україну.

Надзвичайно важливе доручення довелося виконати вченому влітку 1873 р. під час подорожі Австро-Угорською та Турецькою імперіями. Поїздка мала неабияке значення для діяльності Відділу: були встановлені безпосередні контакти зі слов'янськими науковими Товариствами

(матицями) та редакціями багатьох наукових слов'янських часописів [22, с. 33]. О. Русов у неопублікованому листі від 28 червня 1873 р. до Російського Географічного Товариства писав: «В даний момент я їду за кордон і бажав би звернутися до тамтешніх етнографів і філологів, як Гаталла, Міклошіч, Бучинський та інші, з проханням взяти участь у працях нашого Відділу в галузі етнографії або філології» [12, с. 13]. Результати своєї подорожі були представлені на засіданні 23 вересня 1873 р. О. Русовим було також налагоджено зв'язки з редакторами матиць та слов'янських часописів: Мілетичем, Рачкієм, Сушкевичем, Пакуліні, Юрчичем; сербським міністром освіти Новаковичем. Виступаючи перед діячами Відділу, він зазначив, що всі вищезгадані особи з ентузіазмом поставилися до новоутвореного Відділу і виявили готовність підтримувати з ним дружні зв'язки [28, с. 44].

На цьому ж засіданні О. Русов виступив головним ініціатором надіслання звернення до інших слов'янських матиць, товариств, редакторів; до Другого відділення Канцелярії Його Імператорської Величності, міністерства державного майна, канцелярії військового міністерства, міністерства внутрішніх справ, міністерства народної освіти, Київського учбового округу тощо з проханням подарувати до створюваної Відділом наукової бібліотеки свої друковані видання [28, с. 44].

М. Драгоманов згадував, що Олександр Олександровичу належить і ідея створення власної щотижневої політично-літературної газети, яка б інформувала громадськість виключно про життя Південно-Західного краю [1, с. 173-174]. На жаль, цей задум, на відміну від багатьох інших, членам ПЗВ ІРГТ реалізувати не вдалося.

Ще одним досягненням О. Русова стала підготовка наукового реферату про відомого сліпого бандуриста Остапа Вересая з с. Сокиринці Прилуцького повіту Полтавської губернії (тепер – Срібнянського району Чернігівської області). Голова Відділу Г. Галаган, який організував приїзд бандуриста, запропонував громадівцям послухати співця на спеціальному засіданні, до скликання якого О. Русов та М. Лисенко мали підготувати реферати про життя і творчість Остапа Микитовича [6, с. 40]. Весь цей час (майже тиждень) О. Вересай мешкав у О. Русова, розповідаючи про своє життя та наспівуючи пісні і думи, які той фіксував для майбутніх видань.

28 вересня 1873 р. Олександр Олександрович виголосив підготовлений ним науковий реферат «Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских», в якому висловив впевненість, що Відділ буде постійно досліджувати творчість кобзарів – «цей український героїчний епос» [6, с. 332]. У ньому він проаналізував також шість дум, записаних зі слів бандуриста-самородка, подав нові відомості про на-

вчання О. Вересая. Ця наукова розвідка отримала високу оцінку серед наукової громадськості, а її автора було відзначено нагородою – срібною медаллю Російського Географічного Товариства [30, с. 11].

Протягом наступного 1874 р., до травня 1875 р. О. Русов працює в Публічній бібліотеці у Санкт-Петербурзі, готуючи два реферати, які були оприлюднені ним на засіданні Південно-Західного Відділу 26 лютого 1875 р. [27, с. 87]. У першому з яких на тему: «Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков» автор на основі віднайденого рукописного збірника у фондах Публічної бібліотеки склав опис 5-ти з 9-ти найважливіших торговельних шляхів, що пов'язували Наддніпрянську Україну з іншими районами Російської імперії. О. Русов встановив час написання збірника, визначив тогочасні кордони і заселеність описуваної території, узагальнив інформацію про систему державного управління Росії, Польщі, Туреччини та Запоріжжя, через території яких проходили вищеназвані шляхи. Він також подав цікаву інформацію про флору й фауну описуваної території, навів раніше невідомі політико-етнографічні відомості [17, с. 20-21]. У другому рефераті «Некоторые данные о Днепре. Из атласа конца прошлого столетия» дослідник навів науковозначимі географічні дані про р. Дніпро від Києва до Херсона. У 1875 р. О. Русовим був підготовлений до видання рукопис «Описание села Ловани Черниговской губернии», складений донькою місцевого священика [17, с. 22].

У цей період серед громадівців виникає ідея видати за кордоном повне зібрання творів Т. Г. Шевченка. Олександр Олександрович сприяв приїзду до Києва з с. Кирилівки на Звенигородщині родичів Т. Шевченка – братів Микити та Йосипа, в яких за 5000 крб було викуплено право на їх друк [10, арк. 4].

По завершенню підготовки до видання повного зібрання творів Т. Шевченка, на початку 1875 р. громадівці доручають О. Русову організувати видання «Кобзаря» за кордоном. Містом можливого друку було обрано Прагу, оскільки у ній Олександр Олександрович планував прослухати курс лекцій відомого празького лінгвіста Гаттали, відшукати в родині П. Шафарика закінчення поеми Т. Шевченка «Ян Гус» та зібрати матеріали для дисертації про героя чеського національно-визвольного руху Яна Жижку [1, с. 367]. При реалізації цієї місії перед науковцем постало чимало труднощів: проблема фінансування, відсутність науково розробленого українського правопису. Так, у листі від 21 серпня 1875 р. до філолога П. Житецького, який допомагав йому у вирішенні проблем з правописом, О. Русов писав: «Чехи та словаки багато чого понабрехували про такі йотації у своїх словах, а в нас тож, здається, ніхто не гавкнув, не лайнув. Що ж його в світі божому роби-

ти? Сором страшений без усякої грамоти писати. А де ж тую грамоту узяти? Не в сірка ж позичати» [9, арк. 1]. Зважаючи на необхідність вирішення проблеми правопису, О. Русов, написав підручник «Грамматика української мови», але цензурні заборони не дали можливості видати його [16, с. 57].

Празьке видання «Кобзаря» складалося з двох томів: перший включав твори, дозволені російською цензурою; другий – твори цензурою не дозволені. Тому перед О. Русовим постала додаткова проблема пересилки примірників через кордон. Дозвіл на перевезення 1-го тому було отримано завдяки письменнику Я. Полонському, який був знайомий з Т. Г. Шевченком, другий том мав поширюватися нелегально [32; 33]. Таким чином, завдяки зусиллям О. Русова нове видання «Кобзаря» Т. Шевченка дійшло до читача.

Подальшій науковій та публіцистичній діяльності О. О. Русову завадило прийняття Емського указу 1876 р. та хвиля репресій і переслідувань проти активних діячів українського національно-визвольного руху.

Таким чином, перша половина 70-х рр. XIX ст. стала одним з найпродуктивніших періодів у науковому та громадському житті О. Русова. За проаналізовані три роки О. Русов еволюціонує з пересічного вчителя 1-ї Київської гімназії до авторитетного громадівця, вченого-етнографа. Пізніше у своїх спогадах Олександр Олександрович так оцінить той період у своєму житті: «Час першої половини 70-х років залишився для мене найсвітлішим періодом саме тому, що я брав участь у житті Київської громади. Все їй в той час вдавалося і вело до бажаних результатів: надумала громада видати «Кобзар» Шевченка, посилає мене до його братів Микити і Йосипа; я їду, привожу до Києва старшого, укладається договір і здійснюється купча справа; записую я думи і пісні Вересая, – і вони з'являються в друці; відправляє мене Громада в Прагу друкувати «Кобзар», – я їду і не лише друкуюю його зі спогадами Костомарова, Тургенева, Полянського і Міклошича, але навіть добиваюся для Громади права перевезення першого тому в Росію» [25, с. 125–135]. Очевидно, що ці науково-культурницькі проекти навряд чи були б реалізовані без участі Олександра Олександровича Русова.

Бібліографічні посилання

1. Архів Михайла Драгоманова. – Варшава, 1937. – Т. 1. Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.).
2. *Берг Л. С.* Всесоюзное Географическое Общество за сто лет / Л. С. Берг. – М.; Л., 1946.
3. *Волков Ф.* Из воспоминаний о П. П. Чубинском / Ф. Волков // Украинская жизнь. – 1914.

4. *Волощенко А. К.* Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років XIX ст. / А. К. Волощенко. – К., 1974.
5. Деятельность Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за первое полугодие его существования / За Правителя дел Отдела А. Русов. – К., 1873.
6. Записки Юго-Западного Отдела Императорского Российского Географического Общества : В 2 т. – К., 1874. – Т. 1. За 1873 год.
7. Записки Юго-Западного Отдела Императорского Российского Географического Общества : В 2 т. – К., 1875. – Т. 2. За 1874 год (с картою Буковини).
8. *Іванова Р. П.* Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (друга половина XIX ст.) / Р. П. Іванова. – К., 1971.
9. ІР НБУ ім. В. В. Вернадського. – Ф. I, спр. 48789, арк. 1.
10. ІР НБУВ. – Ф. II, оп. I, спр. 2185, Купча на твори Т. Шевченка (1873–1880 рр.), арк. 4.
11. ІР НБУВ. – Ф. III, оп. 1, спр. 362, Лист Русова О. О. Галагану Г. П. (9 червня 1873 р.), арк. 4.
12. *Катренко А. М.* Олександр Олександрович Русов / А. М. Катренко, Б. В. Петрук. – К., 1998.
13. *Катренко А. М.* Український національний рух XIX століття : [навч. посіб.] – К., 1999. – Ч. II. 60–90-ті роки XIX ст.
14. *Кравець М. О.* Південно-західний відділ Російського географічного товариства / М. О. Кравець // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 60–66.
15. *Науменко В.* Александр Александрович Русов и его общественная и литературно-научная работа на Украине и для Украины / В. Науменко // Украинская жизнь. – 1916. – № 1. – С. 32–48.
16. Олександр Олександрович Русов : (бібліогр. покажч.) / Скл. і вступ. стаття О. Я. Рахна. – Чернігів, 2004.
17. Отчет о деятельности Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества за 1875 год / Составил Правитель дел А. Д. Антепович. – К., 1876.
18. *Петрук Н. П.* Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині XIX ст. : [автореф. дис. ... канд. іст. наук, 07.00.01.] / Н. П. Петрук. – К., 2002.
19. *Побірченко Н. С.* Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог. Короткий життєпис / Н. С. Побірченко. – К., 1998.
20. Програма Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического общества для собирания сведений по этнографии. – К., 1873.
21. *Рахно О. Я.* Олександр Русов у науковому і громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.) : [автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01] / О. Я. Рахно. – Харків, 2003.
22. *Русова С. К.* 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела Российского Географического Общества / С. Русова // Украинская жизнь. – 1913. – № 2. – С. 28–39.
23. *Русов А.* Деятельность юго-западного отдела Императорского Русского Географического Общества / А. Русов // Киевлянин. – 1873. – 21 июня. – С. 1-2; 23 июня. – С. 1-2.
24. *Русов А. А.* Как я стал членом Громады / А. А. Русов // Украинская жизнь. – 1913. – № 10. – С. 40–49.

25. Русов О. Спомини про празьке видання «Кобзаря» / О. Русов. – Україна, – 1907. – № 1–3. – С. 125–135.
26. Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. Рефераты д. чл. А. А. Русова. С 2-мя картами. – К., 1876.
27. Савченко Федір. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів в Україні 1860–1870-х рр. / Ф. Савченко. – Харків; Київ, 1930.
28. Семенов П. П. История полувековой деятельности императорского русского географического общества (1845–1895) / П. П. Семенов. – СПб., [б. г.] – Ч. II.
29. Смуток П. Памяти О. Русова / П. Смуток // Украинская жизнь. – 1915. – № 10. – С. 11.
30. «Українське питання» в Російській імперії (кін. XIX – поч. XX ст.): В 3 ч. / В. Г. Сарбей (ред.). – К., 1999. – Ч. 1.
31. Шевченко Т. Г. Кобзар з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенєва і Полонського. – Прага, 1876.
32. Шевченко Т. Г. Кобзар з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микушина. – Прага, 1876. – XXIII.

Надійшла до редколегії 29.09.2008 р.

УДК 94 (477) «1833/1885»

Г. С. Нелипа

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КУЛЬТУРНО-НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ФЕДОРОВИЧА КІСТЯКІВСЬКОГО

Висвітлено культурно-наукову діяльність Олександра Федоровича Кістяківського. У центрі уваги внесок О. Кістяківського у розвиток науки.

Глибоке вивчення наукового досвіду попередніх поколінь дає можливість зрозуміти механізми функціонування тієї чи іншої науки, її головні напрямки, темпи розвитку. А це можливо лише крізь призму висвітлення діяльності конкретних постатей, які були сподвижниками науки.

До таких постатей належить Олександр Федорович Кістяківський, вклад якого в науку важко переоцінити. Та його творча спадщина досі залишається мало дослідженою.

О. Ф. Кістяківський проявив себе у науці як юрист, неперевершений знавець англійського, французького, німецького, римського та грецького права. Олександр Федорович був доктором кримінального

© Г. С. Нелипа, 2008